

2.6. Вербальна толерантність населення малих міст – елемент культурної спадщини України.

Кожне місто України має історію своєї появи та розвитку. Також для жителів всіх міст притаманна загальна традиція формування національної культури спілкування. При цьому кожне місто формує свою групову свідомість, яка в кожному з них по-своєму проявляється в конкретний історичний час. Великі і малі міста розрізняються своєю духовною культурою спілкування. Великі міста-мегаполіси наповнені групами людей, для яких притаманні власний ритм життя, його висока інтенсивність, різноманіття професійної зайнятості і способів проведення вільного часу, ставлення до народних національних традицій поведінки в побуті, суб'єктивне сприйняття інших поселень людей. і т. п.

Малим містам, існування яких може вимірюватись століттями, також притаманний свій історично-національний зміст відносин між його мешканцями та їх ставлення до жителів інших населених пунктів. Суттєву роль в культурі старинного провінційного малого міста відіграють традиції та конкретні звичаї спілкування, що передаються від покоління до покоління в територіальних межах всього міста. Традиційність культури малих міст багата різними способами спілкування: звичаєвими стосунками, формальним змістом ділових відносин, рівнем національної свідомості, патріотизму і толерантності.

Декларація принципів толерантності, прийнята ЮНЕСКО в 1995 році, дала поштовх до глибокого і всебічного розгляду різними науками явища толерантних відносин між людьми як опозиції агресивним проявам їх поведінки. На сьогодні існує настільки об'ємна наукова література по даній проблемі, що перелік її вийшов би за межі заявленого формату нашого аналізу. Також існує достатньо різноаспектний перелік дослідницьких підходів до вивчення толерантності у всьому її різноманітті. При цьому немає поки-що єдиного системного універсального визначення самого поняття «толерантність», яке дало б змогу розробляти ефективні виховні програми соціалізації особи підростаючого покоління на засадах дотримання права

людини на життя і гуманізму. Більше того, Н. Захарчук стверджує, що «Для української мови поняття «толерантність» відносно нове і однозначного тлумачення поки що не має» [9, с. 25]. Але така мовна ситуація не означає, що невживання в буденному спілкуванні слова «толерантність» засвідчує відсутність толерантної вербальної поведінки учасників різних формальних і неформальних ситуацій спілкування. Вербальні аспекти категорії толерантності в російській, німецькій та французькій мовних культурах розглядає Л. Юдко [22].

При всьому різноманітті підходів (і методик) до вивчення толерантності та дослідницького валу наукових та публікацій проблема психосоціального поведінкового аспекту толерантності недостатньо розроблена в психології. Н.І.Формановська окреслює толерантність як прояв індивідуальної психіки [16]. Лише два психологічні значення поняття «толерантність» розглядає О. Царева: «По-перше, як феномен міжособистісного спілкування, який свідчить про здатність комунікатора бути терпимим до індивідуальних особливостей партнера, приймати його таким, який він є. По-друге, дане поняття означає особливості організації індивідуального поведінки людини в складних чи незадовільних умовах професійної діяльності або життєдіяльності» [19, с. 298]. Психокультурні аспекти толерантності розглядають А. Фурман [17, 18], О. Шаюк [21]. В науковій літературі практично відсутні напрацювання щодо розгляду психосоціальних аспектів вербальної толерантності жителів українських малих міст як духовної спадщини народу. Не розглядається традиція толерантного вербального спілкування в структурі елементів національної культури малих міст.

В свідомості людини любого віку вільно співвідносяться раціональні та психоемоційні елементи її реакції на зовнішнє середовище чи власний внутрішній світ. В психології (соціальній, віковій) виокремлюють різні рівні свідомості людини. Ці рівні засвідчують відповідну психоемоційну та раціонально-інтелектуальну поведінку особи любой вікової соціально зрілої групи людей. Існує буденна форма прояву поведінки людини та рівнів її свідомості. Л. Виготський, аналізуючи відмінності між повсякденним

побктовим мисленням людини та науковим, розглядає буденну свідомість як прояв життєвських понять, фундаментом яких визначає безпосередній практичний досвід конкретної людини [5]. Буденна свідомість, як її характеризує згідно утвердження М. Митронова більшість дослідників, - «це неоднорідна, складна, багатопланова, суперечлива, стихійно сформована сукупність теоретично неузагальнених знань, уявлень, життєвських суджень, відчуттів та настроїв, що породжуються масовим досвідом, вплив соціального середовища, його звичаями і традиціями» [10, с. 32]. Буденна свідомість людини може проявлятися як агресивна, так і неагресивна, толерантна.

В науковій літературі також вживається термін «вербальна поведінка», під якою розуміють мовленнєві вчинки осіб в типових ситуаціях спілкування і які відображають специфіку мовної свідомості особи чи спільноти. Одним із проявів вербальної агресивності особи є її брутальна мова та вульгаризми мовлення. По мовленнєвій культурі стає зрозуміло, із якого соціального середовища конкретна особа «вийшла» в світ культури людських відносин, до якого соціального середовища вона належить в конкретний момент свого життя. Також однією з характеристик вербальної агресивності (відкритої або прихованої) є прояв мовленнєвої недорікуватості, канцеляризмів і «блатного» жаргону.

В кожній стандартній ситуації вербального спілкування міських жителів існує відповідний набір мовленнєвих стереотипів прояву агресивних чи неагресивних реакцій. Причому, дослідники стверджують, що існує набір етносоціальних факторів, що впливають на специфіку прояву подібних вербальних вчинків особи чи групи. Наприклад, спонтанне чи стандартно-закономірне рольове навантаження на особу – суб'єкта різних формальних і неформальних об'єднань жителів міста. «Таким чином, наголошує Б. Ларін, мовне різноманіття міста двоєке: воно не тільки у зустрічі різномовних колективів, але й в різноманітті мовленнєвих навичок кожної групи» [8, с. 176].

Прояви поведінки осіб юнацького віку також базуються на відповідному рівні їх свідомості. Буденна свідомість виступає тим соціальним простором буття особи юнацького віку, в якому проявляється її агресивна чи неагресивна

реакція на зовнішнє соціальне чи природне оточення. Ця реакція може бути вербальною і фізичною, причому, як прихованою від зовнішнього споглядання так і явною, демонстративно діючою. Ця реакція може проявлятися внаслідок попередньої фрустрації чи подразнення афективною, психоемоційно стихійно вчиненою дією, або раціонально обґрунтованою, цілеспрямованою на отримання конкретного очікуваного результату. Відмінності в подібних реакціях різних осіб юнацького віку, незалежно від їх статевих ознак, можуть свідчити про індивідуальні особливості соціалізації їх носіїв. Психологічні дослідження людини засвідчують також стереотипні способи поведінки на відповідні зовнішні та внутрішні чинники їх прояву. Тому буденна свідомість юнаків та дівчат засвідчує сформований на відповідних цінностях вербальний образ правильного чи неправильного світу взагалі, найближчого соціального середовища зокрема. Механізмом розвитку буденної свідомості особи юнацького віку є спілкування, в процесі якого відбувається зміна агресивних станів на неагресивні і навпаки.

Трансформація нашої країни в європейський соціокультурний простір суттєво змінює освітньо-виховний зміст соціалізації підрастаючого покоління. Зростає необхідність його виховання на засадах гуманістичного, тобто толерантного національного патріотизму в контексті демократичних європейських цінностей. Соціальний простір малого старинного міста демонструє відповідну функціональність його окремих історичних місць, спрямовану на виховання саме конкретних рис патріотизму. Також все місто у його різноманітті як поселення конкретної кількості людей може сприяти активному освоєнню і прояву національної толерантності як домінуючої риси свідомості українців.

Кожна людина як особистість живе емоціями, почуттями, роздумами, образами, асоціаціями, логічним аналізом та прийняттям відповідних рішень і врешті здійсненням практичних вчинків, одні з яких є проявом агресії, інші – ні. Людина за своєю сутністю нездатна своє життя, свої вікові періоди проживати в стані агресивності безперервно, безупинно, бо в такому випадку не існувало би соціальне життя людини, не існувало би самої людини. Проте, для

міста характерна більша свобода прояву індивідуальних чи групових інтересів, бажань, прагнень, намірів та відповідних вчинків ніж сільських поселеннях людей. На таку особливість функціонування міського соціального середовища звертали вже увагу М. Вебер, Г. Зіммель, Т. Парсонс, Е. Гідденс та ін. Так, М. Вебер показав, що міський образ життя приводить, з одного боку, до зниження особистісних контактів між різними особами, з іншого, посилює частоту контактів взагалі. В місті інтереси різних соціальних груп можуть спонукати до загострення стосунків між їх представниками, отже, інтенсифікації агресивних проявів поведінки його жителів.

Суттєвою ознакою спілкування міського жителя малого міста є підвищення контактів з малознайомими або із зовсім незнайомими людьми. Так може зростати психологічний тиск на конкретну особу. Тому, щоб зберігати свою життєдіяльність, міський житель змушений терпимо сприймати наявні зовнішні подразники на свою психоемоційну структуру, повинен подавляти спроби власної нетерпимості як відповідної психосоціальної реакції. За зовнішніми ознаками прояву така психосоціальна реакція особи може сприйматися як її байдужість до фактів людської трагедії, нещасних випадків, сімейних конфліктів, конфлікту поколінь. Протилежною стороною цієї зовнішньої байдужості та відстороненості стає терпимість. Терпимість є сутнісною ознакою такого психокультурного явища як толерантність. Міські жителі є толерантні до різних проявів поведінки собі подібних.

Терпимість може знаходити свою світоглядну підтримку у національних традиціях спілкування. Саме так здійснюється її формування суттєвою ознакою національного характеру українців. В процесі соціалізації підростаючого покоління міських жителів відбувається його включення в реальне життя суспільства, в світ реальних відносин, матеріальної і психодуховної культури, світу мови рідної та чужерідних. Також на різних етапах міської соціалізації підростаюче покоління засвоює навички толерантної реакції на поведінку інших, можливо і деструктивну, та захисту своєї власної. Так створюється соціокультурна традиція передачі людського досвіду толерантних відносин.

Серед характеристик вербальної толерантності як властивості особи доцільно виокремити емпатійний аспект її психосоціального змісту. Емпатію розуміють як процес сприйняття і втілення людиною емоційних станів інших людей, проникнення в їх переживання і прояв співпереживання. Витоки і трансформацію уявлень в філософії і психології про емпатію розкриває Т. Матюх [10]. Застерігає дослідників емпатії І. Бех від хибного, на його думку, розуміння емпатії як вроджену якість особистості [2]. С. Максименко розкриває емпатію як «індивідуально-психологічну властивість, що характеризує здатність людини до співпереживання й співчуття», яка сприяє «збалансованості міжособистісних стосунків, робить поведінку соціально обумовленою» [7, с. 60]. В якості особливих форм емпатії виділяють співчуття та співпереживання. Ступінь «емпатійності» цих форм в різних людей є неодинаковою. Здатність міських жителів до емпатії навіть в нетипових за змістом ситуаціях спілкування носить відносно стійкий характер. В таких випадках проявляються стереотипи буденної поведінки, сформовані традиціями сусідського співжиття в одному дворі, на тій же вулиці, в одному і тому ж провінційному місті.

Мовленнєвий елемент вербальної толерантності демонструє доброзичливість спілкування, взаємні очікування учасників взаємодії, діалогічність вербальних контактів, шанобливе ставлення одної людини до іншої, комунікативну координацію мовленнєвої поведінки. Діапазон прояву вербальних толерантних реакцій досить обширний: від загальних формулювань мовленнєвого спілкування (етикет) до конкретних прикладів толерантних висловлювань різного змісту. Дослідник С. Шабат-Савка звертає увагу на наявність у толерантному вербальному спілкуванні традиційних «формул привітання, прощання, вибачення, подяки» з урахуванням принципу ввічливості українців [20, с. 62]. В мовному спілкуванні розмова може йти не тільки про суттєве в житті когось із спілкуючих. Такі вербально толерантні зустрічі можуть бути із розмовою про «пусте, ні про що», лише заради підтримки «душевних» контактів, для отримання психоемоційного задоволення від спілкування із конкретною особою. Тому в українській мові багато слів, що

підкреслюють різні відтінки дружніх, тобто толерантних стосунків. Культурна спадщина малих міст наповнена саме такими традиціями вербальної толерантності як мовленнєвої, так і мімічно-жестикулярної.

Культуру національних відносин потрібно вимірювати ступенем в ній гуманізму. Щоб прогресивно розвиватись, Україна повинна збагатитись європейським досвідом толерантності, європейськими демократичними традиціями і далі розвивати свою національну культуру людського спілкування.

Любі соціальні зміни в суспільстві є джерелом прояву мовленнєвих змін, стимулом посилення ролі мови в житті людини. Такі зміни породжують мовленнєві новації, які здійснюють утвердження нової побутової мови, носієм якої виступає нове покоління (соціальна верства чи група). Для вербальної мовленнєвої та немовленнєвої (жест, міміка) культури українського суспільства початку XXI ст. є характерним інтенсивний вплив іншомовних слів та жестів, не обов'язково російськомовних, в офіційний лексикон та буденний побут спілкування. Поява нових мовленнєвих вербальних прийомів спілкування веде до стирання у молодого покоління навичок і вмінь традиційних вербальних стосунків між жителями-представниками різних поколінь малого міста. Наростання агресивності мас-медіа веде до конфлікту мовленнєвих стереотипів різних поколінь. Нові «сленги» молодіжної субкультури малого міста виступають дисонансом до традиційної вербальної поведінки старших поколінь мешканців малого міста. Історична традиція толерантного вербального спілкування піддається зовнішньому тиску сучасних інновацій вербальної поведінки жителів міста. Створюється культурний стереотип, за яким старше покоління міських жителів незалежно від їх професійної зайнятості асоціюється із культурною відсталістю, а молоде покоління його жителів, навіть і безробітних – із прогресивністю розвитку міста чи навіть всієї країни. (Стереотип є явище мови і мовлення, яке дозволяє зберігати і передавати деякі важливі елементи національної культури, і також особі проявити себе серед «своїх» і одночасно впізнати їх як своїх). Порушується національно-культурне «табу» вербального толерантного спілкування і виникає конфлікт минулого

емпатії із формами емпатії сучасної. Однією з причин такої різниці у вербальній поведінці може бути інтенсивний вплив технічних засобів інформаційних технологій, який радикально змінює зміст повсякденного життя молодих людей в напрямку зростання їх вербальної свободи. Поєднання інформаційної свободи із швидким поширенням іноземних мов серед молодіжного середовища витісняє на задній план національно-мовну традицію спілкування. Можуть виникати і виникають ситуації порушення укладу вербального толерантного спілкування, що базується на спадкоємності мовленнєвих традицій. І при всій демократичності та «відкритості» нових навичок вербального спілкування створюються соціальні умови прояву агресивної поведінки та мовлення. Зовні це може проявлятися не тільки в мовленні, а й в манері поведінки, одягу, нешанобливого ставлення до старшого покоління, екологічного чи культурного вандалізму (нецензурні лайки та написи на сакральних для міста місцях, недотримання громадської чистоти). Тому історично-матеріальний зміст малих міст (музеї, пам'ятники, історичні будівлі, парки) є більш стійким до соціальних змін і стабільним компонентом формування національної культури на засадах гуманістичного патріотизму, ніж вербальний, мовленнєвий. Проте саме рідна мова в її культурній традиції виступає формою прояву національної вербальної толерантності сучасних українців.

В повсякденному мовленнєвому толерантному спілкуванні міського населення малих міст можна виділити його два основних варіанти: офіційний, діловий, чиновницький, канцелярський та неформально-побутовий. Окрім того, мовленнєва культура малого міста (і великого також) є симбіозом літературної розмовної української мови, діалектів, жаргонів, іншомовних запозичень. Створюється містечковий колорит вербальної толерантності, який складається історично та закріплюється у відповідному мовленнєвому досвіді спілкування. На нашу думку, саме такий містечковий варіант вжитку національної рідної мови є фактором формування гуманістичного змісту українського патріотизму. І такий патріотизм сприяє вільному неускладненому психокультурному спілкуванню жителів міста в його межах. Проте традиції національного

толерантного спілкування зберігають свій вплив на підростаюче покоління переважно в сімейно-побутовій та релігійній сферах життя міського жителя.

В офіційно-виробничій сфері вербальна толерантність, супроводжувана нормами управління виробничим процесом, наповнюється емпатією лише в чітких межах субординації членів виробничого колективу. Всі вони мають ситуативний характер. Оскільки тиск зовнішніх факторів у виробничій сфері міста завжди визначальний, хоч мінливий ситуаційно, то національно-провінційний зміст толерантності також ситуаційно послаблюється, або посилюється. Виробнича мовленнєва культура стає більш адекватною можливістю для працівників виразити свої думки, чи навіть здійснити практичні вчинки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакальчук В.О Толерантність як ціннісна складова української культурної ідентичності // Стратегічні пріоритети. - 2007. - №2. - С. 153-158.
2. Бех И.Д. Сопереживание как детерминанта нравственного поведения личности / И. Д. Бех // Диагностика и регуляция эмоциональных состояний. Всесоюзный симпозиум. - М.1989. - С.12-16.
2. Бодрийяр, Жан . Город и ненависть/ Жан Бодрийяр // Логос – 1997. - № 9. - С. 23-24.
3. Вебер М.Город / Избранное. Образ общества. - М.: Юрист, 1994.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови. (З дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. - К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005 - 1467с.
5. Выготский Л.С. Реальные формы социального поведения / Л.С.Выготский // Психология личности в трудах отечественных психологов. - СПб. Издательство «Питер», 2000. - С.315-319.
6. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации. - М.: Академический проект, 2003.
7. Емпатійний розвиток дитини / Упоряд.; С. Максименко, К.Максименко, О.Главник . - К.: Мікрос-СВС.2003. - 182 с.
8. Журавльова Л.П.Емпатійні ставлення та їх класифікація / Л.П.Журавльова // Соціальна психологія . - 2008. - № 5 (31). - С. 39-46.

9. Захарчук Н.В. Філософсько-соціологічний аспект категорії «толерантність» та її роль у міжкультурній комунікації / Н.В.Захарчук // Вісник НТУУ «КПІ», Філософія. Психологія. Педагогіка. Випуск №3'2012 - С.23-28.

10. Зиммель Г. Большие города и духовная жизнь // Логос, 2002, №3-4.

8. Ларин Б.А. История русского языка и общее языкознание: избранные работы, учебное пособие для студентов педагогических институтов / Б.А.Ларин, сост.: Б.Л.Богородский, Н.А.Мещерский. - Москва: Просвещение, 1977. - 244с.

9. Ляпунова В. Мовна толерантність як основа комунікативної компетенції майбутнього педагога / В.Ляпунова // Збірник наукових праць. Частина 2, 2014. – С. 204-213.

10. Матюх Т.М. Поняття «емпатія»: витоки та трансформації в історико-філософському процесі /Т.М.Матюх // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»- острог: Видавництво Національного університету «острозька академія». 2015. - Вип.17. - С. 87-92.

10. Миронов М.Е. О соотношении идеологии, общественной психологии и обыденного сознания // Психологический журнал. 1987. № 4. - С.31-41.

11. Морозова О.Е. Толерантность как основа межэтнического мира./ О.Е. Морозова // Евразийский Союз Ученых (ЕСУ), 2015. 9 (18) .

12. Столяр М. Советская смеховая культура. – К. : Стилос. 2011. - 304 с.

13. Сухих Е.С. Толерантность: психологическое содержание и личностные факторы / Е.С.Сухих // Человек, сообщество, управление. - 2005, - №4. - С.66-77.

14. Традиция в истории культуры. М. Наука».- 279 с.

15. Фігурний Ю.С. Українська мова як важливий фактор етнічної самосвідомості українців. / Ю.С.Фігурний // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. - К.: Фоліант. Т.9. темат. вип.: Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі, 2006. - С. 37-45.

16. Формановская Н.И. Ритуалы вежливости и толерантность / Н.И.Формановская // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности. - Москва: ОЛМА ПРЕСС, 2005. – С. 337-354.

17. Фурман А.В. Психокультура української ментальності : наук. Вид. / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: Економічна думка., 2002. - 132 с.
18. Фурман А.В. Генеза толерантності та перспективи українотворення (комплексний проект) / А.В. Фурман // Психологія і суспільство. - 2013. - №1. - С.6-20.
19. Царева Е.В. Развитие толерантности студентов в процессе изучения курса «Психология этнического самосознания и межкультурного общения / Е.В.Царева // Модернизация педагогического образования. Сборник научных трудов Международного форума; под ред. Р.А.Валеевой - Казань: Издательство Бриг, 2015. - С.297-301.
20. Шабат-Савка С. Толерантне спілкування як спосіб вираження комунікативних інтенцій. / С.Шабат-Савка // Мовознавство. 2010, - Наукові виклади. - С. 61- 63.
21. Шаюк О.Я. Науково-психологічне осмислення толерантності як загальнолюдської проблеми /Ольга Шаюк /Психологія і суспільство. – 2011 - № 1 (390 – С.100-111.
22. Юдко Л.В. Концепт толерантність в мовних культурах України та Європи / Л.В.Юдко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского, Серия «Филология. Социальные коммуникации», Том 25 (64) - № 1. Часть №1. - С.204-209